

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME İDEOLOJİSİNİN KALKINMA SÖYLEMİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER*

Erinç Yeldan, *Bilkent Üniversitesi*

“Kalkınma olgusunun sonuna mı geldik?” Bu soru, Adelman ve Yeldan (2000a) tarafından kaleme alınan bir çalışmanın açılış cümlesi olarak sorulmaktaydı. Asya krizinin uluslararası düzeyde –özellikle azgelişmiş ülkelere—yansımalarını bir genel denge modelinde ele alan bu çalışmada yazarlar neoliberal küresel felsefenin az gelişmiş ülkelerce geliştirebilecek kalkınmacı hedefleri nasıl engellediğini ve kalkınma olgusunu iktisat politikaları gündeminden nasıl çıkarttığını tartışmaktadır. Yazarlara göre, ABD Hazine Dairesi ile IMF ve Dünya Bankası ikizinin (Washington konsensüsü diye anılan) baskısı sonucu azgelişmiş ülkeler teker teker ulusal kambiyo rejimlerini serbestleştirmeye zorlanmakta ve bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları izleyebilme ve dolayısıyla özgün kalkınma hedefleri saptayabilme olanağından yoksun kılınmaktadır.

Grabel’e (1995: 128) göre “bu politikalar, yatırımcıların anlık coşkularıyla birlikte, menkul kıymetlerin fiyatlarında spekülâtif nitelikli değerlenmelere, aşırı derecede yüksek faiz hadlerine, ve iktisadi aktivitenin sanayi yatırımlarından giderek finansal hareketlere yönelmesine neden olmaktadır”. Nitekim, artık günümüzde gelişmişlik-azgelişmişlik sorunsalı yerine finansal getiri olgusu ön plandadır; ve artık “azgelişmiş ülkeler” tanımı iktisat yazınından sessiz sedasız çıkartılmış, yerine “yükselen piyasalar” (emerging markets) kavramı konulmuştur. Dolayısıyla, azgelişmişlik bir sorun olmaktan çıkmış, (az)gelişmekte olan ülkeler de artık *yükselen piyasaya* dönüşmüşlerdir.

* Bu yazının daha önceki versiyonu, II. Dünya Sosyal Forumu, 31 Ocak – 5 Şubat 2002, Port Allegre, Brezilya’da, International Development Economics Associates (IDEAs) tarafından düzenlenen *Rethinking Development Economics: Active Growth and Social Policies under Globalization* konulu panelde sunulmuştur. Bu çalışma boyunca değerli katkıları ve yorumları için Cem Somel’e, Praksis Dergisi’nin hakemlerine ve metinde geçen verilerin hazırlanmasında büyük emeği geçen Ebru Voyvoda’ya teşekkürü borç biliyorum.

Bu çalışmada iktisat yazınında son çeyrek yüzyılda yaşanan bu gelişimin ardında yatan küreselleşme dinamikleri ve bu dinamiklerin Türkiye benzeri çevre (peripheral) ülkelere olan uzantılarını ele alacağım. Çalışma beş bölümde tasarlanmıştır. Bundan sonraki birinci bölümde kapitalizmin 1970-sonrasında içine girdiği küreselleşme dalgasının özelliklerini irdeleyeceğim ve ikinci bölümde de kalkınma olgusunu yirminci yüzyıla damgasını vuran iki küreselleşme arası evrenin özgün koşulları içinde tanımlamaya çalışacağım. Üçüncü bölümde yeni küreselleşme süreci altında kapitalizmin merkez ülkesi –ABD- ile Türkiye gibi çevre ülkelerinde eş anlı olarak gözlenen bölüşüm ilişkilerini değerlendireceğim. Dünya kapitalizminin süregelen kriz çemberinde finansal sermayenin yükselişi dördüncü bölümde ele alınacaktır. Yazının beşinci bölümü genel değerlendirmeye ayrılmıştır.

1. Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Dinamikleri

Neoliberal küreselleşme günümüzde iktisat siyasasının ana gündemini oluşturmaktadır. Geniş bir ifade ile, küreselleşme olgusunu dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemelenmesi olarak algılıyoruz. Ticaretin ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi küreselleşmenin en dar tanımıyla *iktisadi* olgularını sunmaktadır. Daha geniş bir bakış açısı ele alınırsa, bu sürecin “... piyasa mantığını engelleyen her türlü kolektif yapının yok edilmesini gerektirdiği” (Bourdieu, 1998) görülecektir. Ekonomik verimlilik söylemi altında bu “cehennemi makina” rasyonelliğin biricik kıstası olarak sunulan sermaye karlılığının elde edilmesi önündeki her türlü toplumsal, idari, ya da yasal kısıtlamayı “akıl dışı” olarak nitelendirmekte ve kaldırılması gerektiğini savunmaktadır (*a.g.y.*).

Dünya kapitalizminin 1970’lerden itibaren içinde bulunduğu küreselleşme sürecine yön veren dinamikleri dört ana başlık altında toplayabiliriz: (1) kapitalizmin altın çağı boyunca süren yüksek birikim temposunun yarattığı aşırı üretime dayalı kriz; (2) söz konusu dönemin sermaye/emek çelişkisine damgasını vuran Fordist endüstriyel ilişkilerin beslediği kar sıkışması; (3) uluslararası kapitalist rekabetin yoğunlaşması; ve (4) finansal sistemin serbestleştirilmesi sonucu yükselen finansal sermaye ve spekülasyon birikim tercihlerinin sanayi yatırımlarının önüne geçmesi.¹

Burada vurgulanan iktisadi dinamikler elbette kapitalizmin başlangıcından bu yana esas teşkil eden ücretli-emek ve sermaye çelişkisinin yansımalarından ve bu yansımaların somut ifadesini bulduğu siyasi örgütlenmelerin aldıkları biçimlerden bağımsız değildi; ve son tahlilde kapitalizmin krizinde belirleyici olan süreç, “kapitalist üretim tarzının önündeki en önemli engelin gene sermaye” olduğu yönündeki Marx’ın öngörüsünde gizliydi. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında emek cephesiyle girişilen açık mutabakat sonucu, sermaye bir yandan ücretli emeğin gelirlerindeki reel yükselmeye ılımlı yaklaşıyor, bir yandan da reel ücretlerdeki artışla birlikte, kitlesel üretim süreçlerinin

¹ Söz konusu dinamiklerin daha detaylı bir analizi için bkz. Petras ve Veltmayer (2001); Bello, Bullard ve Malhotra (2000); ve Baiman, Boushey and Saunders (2000). Finansal sermayenin, sanayi sermayesinin önüne geçmesi konusunda iktisadi veriler için bkz. UNCTAD (1998 ve 1999).

gerekli kıldığı kitlesel tüketim talebini de kar realizasyonu olarak değerlendirme fırsatı elde ediyordu. İşçi üretkenliğinde süregelen artış, ücretlerdeki artış temposunun üzerinde olduğu sürece söz konusu mutabakat işçi sınıfının gelir payında sermaye aleyhine herhangi bir gerilemeyi gerektirmiyordu.

Bu şartlar altında geçilen “altın çağ”, 1970’lerden itibaren iktisadi –ve siyasi- sınırlarına ulaştı ve dünya kapitalizminin lider ülkelerinin büyüme hızlarında ciddi düşüşler yaşanmaya başlandı. Sermayenin ulusal sınırlar içindeki birikim temposu yeni yatırımları gerçekleştirmek için çok daha yüksek karları gerekli kılmaktaydı. Ancak sermayenin karlılığı içinde bulunduğu ulusal pazarın büyüklüğü ile sınırlı durumdaydı. Bunalımdan bir çıkış yolu yurt-içi efektif talebin uyarılması ve sermaye birikimine bu yolla ivme kazandırılması olabilirdi. Ancak bu yöntem, emek gelir paylarının doğrudan arttırılması anlamına geleceğinden, sermaye karlılığı açısından kabul edilebilir değildi. Dolayısıyla geriye tek bir seçenek kalmaktaydı: sermayenin hızla finansal yatırım alanlarına çekilmesi ve uluslararasılaşması.

Ulusal düzeyde idari, toplumsal ve kültürel her türlü sınırlamanın yıkılmasına yönelik saldırılarla başlayan bu süreç, bir yandan da sabit döviz kuru rejimlerinin (Bretton Woods sisteminin) terk edilmesi ve finans piyasalarının serbestleştirilerek sermayenin nemalandırılacağı yeni finansal türev araçlarının geliştirilmesiyle pekiştirildi. Yeni küreselleşme dalgası başlamıştı...

Aslında 1970-sonrasındaki küreselleşme sürecinin kapitalizmin 19. yüzyıl boyunca içinde bulunduğu genel küreselleşme dalgasının bir devamı niteliğinde olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Gerçekten de, dünya kapitalizminin son iki yüzyıllık tarihi, iki ayrı uzun salınım altında, iki adet küreselleşme evresinin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu evrelerden birincisinin 18. yy. sanayi devriminin teknolojik gelişmelerini takiben, kabaca 1870-1914 arasında dünya mal ve finans piyasalarında hükmünü sürdürdüğünü görmekteyiz. Söz konusu yıllara damgasını vuran bu ilk küreselleşme dalgasının temel özelliği, para piyasalarında ve ticaret ilişkilerinde altın standardının norm kabul edilmiş olmasıdır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve ulus devletlerin görece bağımsız kalkınma ve ticaret politikaları ile şekillenen 1914-1970 ara döneminden sonra dünya ölçeğinde yeni bir küreselleşme dönemine girildiği görülmektedir.

Ardı ardına iki küreselleşme sürecinin yaşandığı son 250 yıllık iktisat tarihinin en belirgin ortak özelliği iktisadi büyüme oranlarındaki sıçramalarda görülmektedir. Doküman tezgahlarındaki baş döndürücü teknolojik gelişmeler 1730’lardan başlamış; bunları demiryolları (1820’ler) ve buhar gücüne dayalı okyanus ötesi gemi taşımacılığı (1840’lar) izlemiştir. Söz konusu yıllarda işgücünün kompozisyonu süratle nitelik değiştirmiş ve örneğin İngiltere’de sanayi sektörlerinde çalışan işgücünün oranı 1800’lerin başında %30’a; 1840’ta %47’e; 1870’de de %49’a ulaşmıştır. (Baldwin ve Martin, 1999).

Hızlı bir şekilde yaşanan bu sanayileşme evresinin bir diğer boyutunun ise bugün “Üçüncü Dünya” diye adlandırdığımız ülkeler açısından bir “sanayisizleştirme” ve “geri bıraktırma” olgusu ile paralellik gösterdiğidir. Örneğin, bu sürece koşut olarak 18.yy’a değin dünya tekstil imalatında lider konumunda olan Hindistan, 19.yy.başlarında tekstil

ihtiyacının %70'ini ithal eden ve karşılığında ham pamuk ihracatı yapan bir çevre (*peripheral*) ekonomisine dönüşmüştür. Dolayısıyla 19.yy'ın birinci küreselleşme dalgası, uluslararası görece olarak eşit dağıtılmış olan bir dünya ekonomisinden hareket etmiş ve ortalama olarak geçimlik düzeyde sürdürülen iktisadi faaliyetleri hızla geliştirerek 20.yy'a gelir eşitsizliklerinin artmış olduğu bir dünyayı miras bırakmıştır.²

Bu anlamda 20 yy.'ın son çeyreğinde yaşadığımız küreselleşme dalgası, 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Sovyetler Birliği öncülüğünde kapitalizme karşı yepyeni bir dünya sisteminin kurulması sonucu kesintiye uğramıştır. Ulusal kurtuluş savaşları ile desteklenen bu "ara dönem" kalkınma iktisadının da yükselmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla, "kalkınma" felsefesinin kapitalizmin küresel genişlemesinin, bir ara birikim rejimine olanak verecek şekilde tökezlemesinin bir sonucu olarak, ortaya çıktığını ve bir yandan sosyalizm deneyiminin, bir yandan da bağımsızlıklarına yeni kavuşan genç ulus devletlerin var olduğu bir dünyanın özgün koşullarının bir unsuru olduğunu söyleyebiliriz.

Bu aşamada kalkınma olgusunun somut bir tanımını yapmanın gerekli olduğu kanısındayım.

2. Kalkınma ve Kalkınmacı Devlet Üzerine

Öncelikle, iktisadi kalkınma olgusunu büyüme kavramından ayırmamızın yararlı olacağını düşünüyorum. En yalın ifadesini Putterman'da (2001) bulduğumuz iktisadi büyüme kavramını, "işçi başına görece daha az sermayenin kullanıldığı tarımsal ekonomik faaliyetlerden, işçi başına daha fazla sermaye kullanıldığı sanayi ve diğer tarım-dışı ekonomik faaliyetlere geçiş" olarak tanımlayabiliriz. Bu sürecin doğal bir uzantısı olarak, büyüme sürecinde üretici tarafından üretilen ürün üzerindeki kişisel tüketime azaldıkça başkaları tarafından üretilmiş ürünler ile mübadele ilişkileri de genişleyecek ve pazar ekonomisinin derinleşmesi sağlanmış olacaktır.

Öte yandan, iktisadi kalkınma olgusunu, hızlı büyümenin bir uzantısı olarak, "uluslararası iş bölümünde daha yüksek bir konuma ulaşma ve yaşam kalitesinin yükselmesi" şeklinde tanımlayabiliriz. Bu genel yaklaşım altında, Adelman ve Yeldan (2000b: 143) iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi için şu beş olgunun altını çizmektedir:

1. sürdürülebilir büyüme
2. üretim ve tüketim kalıplarının yapısal değişime uğraması
3. teknolojik ilerleme
4. sosyal, siyasi ve kurumsal modernleşme
5. yaşam standartlarında geniş çaplı iyileşme

Bu gözlemlere göre gelişmekte olan ülkelerin İkinci Dünya Savaşı öncesinde sadece büyüme çevrimleri yaşamış olduğunu ve söz konusu çevrimlerin çoğunlukla sanayileşmiş

² Bu konuda daha geniş bir tarihsel değerlendirme için, bkz. Williamson (1999), Caporoso (1981), ve Landes (1969).

ülkelerin ara malı ve birincil mallara olan ithalat gereksinimlerinde belirlenmiş olduğunu söylemek olasıdır. İktisadi kalkınma, yukarıdaki ifadesiyle, ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin altın çağı diye betimlenen özgün koşullarında ve iki küreselleşme dalgası arasında değerlendirilen bir olanak olarak ortaya çıkmıştır.

Kalkınma felsefesi, ulus devlet aygıtına da yeni iktisadi görevler yüklemiş ve yeni bir kalkınmacı devlet tipinin öne çıkmasına olanak sağlamıştır. Buna göre kalkınmacı devlet, 1950'yi izleyen çeyrek asır boyunca hem *üretici*, hem *yatırımcı*, hem de *düzenleyici* nitelikler sergileyecektir. Ancak, yeni küreselleşme dalgası altında devlet artık yatırımcı ve/veya üretici niteliğinden arındırılacak ve toplumsal gelir dağılımını – sermaye lehine- *düzenleme* işlevini sürdürmeye devam edecektir.

3. Küreselleşme Sürecinin Bölüşüm Dinamikleri Üzerine

20. yüzyılın son çeyreğine ait yeni küreselleşme dalgasının en ayırdedici özelliğinin emek gelirleri üzerine olan baskılamasında yattığını görmekteyiz. Gerçekte kapitalizmin 500 yıllık tarihsel gelişimi içerisinde ücretli-emek ile sermaye arasında dünya ölçeğindeki antagonizmin ulusal coğrafi sınırlar içinde somut yansımaları veren bu süreç, özellikle 1980'lerde daha yalın bir biçimde gözlenmeye başlamıştır.

Bu dönüşümün temel bir göstergesi olarak 1 No'lu Şekil'de ABD İmalat Sanayiinde sabit fiyatlarla saat başı ücret ve saat başına işgücü üretkenliği (üretim/işgücü) endeksleri sunulmaktadır. Söz konusu Şekil, 1950'den (1950 = 100) başlayarak 1980'lere değin ABD İmalat Sanayiinde reel ücretler ile işgücü üretkenliği arasında gevşek de olsa yakın bir bağ olduğunu betimlemektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, reel ücret artışı üzerine kurgulanmış kitlesel tüketim birikiminin gereklerine uygun düşen bu bölüşüm modeli, üretkenlik temposunu aşmadığı sürece sermayedar açısından hazmedilebilir –ve hatta efektif talebin canlı tutulması açısından gerekli- bir olguydu.

<Şekil 1 buraya girecek>

Ancak, 1980-sonrasında bu yapının, sermayenin uzun dönem karlılığındaki gerilemelere koşut olarak, sürdürülmesi mümkün olmayacaktır. Şekil'de ABD İmalat sanayi ücret endeksinin giderek yatay bir düzleme sokularak baskılandırılması, buna koşut olarak da işgücü üretkenliğindeki kazanımlardan kopartılması, 1980-sonrası küreselleşmesinin belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

2 No'lu Şekil söz konusu verilerin Türkiye özel imalat sanayiindeki gelişimini özetlemektedir. Her iki şekil arasındaki benzerlik şaşırtıcıdır: imalat sanayiinin bölüşüm parametrelerinin aldığı biçim, yapıları ve teknolojileri ne kadar farklı olsa da, kapitalizmin merkez ülkesi ile bir çevre ekonomisi olan Türkiye'de aynı dinamiklerce belirlenmekte olduğunu açıkça göstermektedir.

<Şekil 2 buraya girecek>

Voyvoda ve Yeldan (2001) Türk özel imalat sanayi reel ücret trendinin 1950-80 arasında yılda ortalama %1.7, reel işgücü üretkenliği trendinin ise yılda ortalama %2.4 geliştiğini vurgulamaktadır. 1980-sonrasında ise reel ücret trendi yepyeni bir platoda sabit ortalama veren bir salınım izlerken, reel üretkenlik artışı sürmüştür. ABD’de Paul Volcker ve Ronald Reagan, Türkiye’de ise askeri rejim ve sonrasında da Özal hükümetlerince yönlendirilen politikalar emeğin kazanımlarını sürekli geriletirken, ücretleri de işgücü üretkenliğindeki gelişmelerden koparılması sonucunu doğurmaktaydı.

1 ve 2 No’lu Şekillerin karşılaştırmalı analizi bizlere kapitalizmin uluslararası düzeyde süren sınıf mücadelesinin bölüşüm yönlü sonuçlarının gerek merkez, gerekse de Türkiye gibi çevre ülkelerinde aynı biçimde etkiler yaratmakta olduğunu net olarak vurgulamaktadır.³

4. Yeni Küreselleşme Dalgası Altında Finansal Sermayenin Yükselişi

Uluslararası sermaye hareketlerinin artan akışkanlığı yeni küreselleşme evresinin de belirleyici özelliği olarak karşımızda durmaktadır. İktisat yazınında, 20.yy’ın ikinci küreselleşme dalgasının henüz 1914 düzeyine ulaşmadığı konusunda tartışmalar sürmekle birlikte (örneğin bkz. Baldwin ve Martin, 1999), günümüzde uluslararası finansal sermayenin akışkanlığını düzenleyen finansal araçların çeşitliliği iki küreselleşme evresinin niteliksel farklılıklarını da öne çıkarmaktadır.

19.yy ve 20.yy. küreselleşme evrelerinin sermaye hareketleri açısından en önemli farkı, birincisinin reel bir mal ile –altın standardında– düzenlenirken, günümüzdeki ikinci evrenin fiat kağıt paraların nominal değişim hareketlerine dayalı olduğudur. Bu anlamda 20.yy’ın insanlık tarihindeki belki de en ayırtedici özelliği, ulusal paraların değişim değerlerinin altın veya benzeri reel hiç bir mal tarafından desteklenmediği, nominal birer büyüklükten ibaret olduğu bir dönemi sergilemesidir. Ulusal paraların değişim hadlerindeki bu belirsizlik, finansal sistemin işleyişi açısından bir yandan büyük riskler taşıırken, bir yandan da spekülatif nitelikli kazançları özendirmekte ve finansal sermayenin akışkanlığını –reel üretim dünyasından kopartarak– uyarmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, 1980’lerin sonunda günde yaklaşık sadece 190 milyar US\$ hacmi olan dünya döviz piyasası işlemleri, günümüzde günlük 1.8 trilyon US\$’a ulaşmış

³ Fuat Ercan *Praksis* dergisinin 5 No’lu Kış sayısında sf. 34 ve 43’de benim de içinde bulunduğum Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu’na yayımlanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler” metnini IMF ve Dünya Bankası gibi “dışsal güçlere” aşırı vurgu yapmakla suçlamaktadır. Oysa söz konusu çalışma içinde geçen “dışsal güçler” kavramının sadece IMF ve Dünya Bankası ikizlerinde ifadesini bulan ve kapitalizmin uluslararasılaşma sürecini kolaylaştıran ve yönlendiren kuruluşlardan ibaret olmadığı buradaki örnekte de rahatlıkla görülebilmektedir. Burada dışsal güçlerden kast edilen olgunun, IMF ve Dünya Bankası tipi uluslararası kuruluşların tarihsel misyonlarından arındırılmış soyut bir kimlikten ibaret olmadığı; aksine bu kuruluşların kimliklerinde somutlaşmış biçimiyle, uluslararasılaşmış sermayenin emek cephesi karşısındaki –ulusal ve uluslararası düzeydeki sınıf çatışmasının uzantısı olduğunu görmek zor olmamalıdır. Söz konusu metin boyunca hakim olan vurgu hiç bir şekilde “uluslararası burjuvazinin, ulusal sermayeyi sömürmesi” yönünde bir hipotezi içermemekte, buna karşın uluslararası düzlemde süren ve kapitalizmin küreselleşme aşamasına özgü ücretleme ilişkisinin Türkiye gibi çevre ülkelerinde de vücut bulduğu gerçeğinden hareket etmektedir.

durumdadır.⁴ Söz konusu finansal hareketliliğin, “dünya reel mal ticaretini finanse etmek” gibi bir süreç ile hiç ilgisi olmadığı ve reel üretim ve fiziksel sermayenin yatırım gereklerinden tamamıyla kopuk bir gelişme gösterdiği açıktır.⁵ Buna karşıt olarak, II. Dünya Savaşı’nın ardında oluşturulan *Bretton-Woods* sistemi, sabit kurlar ve spekülative sermaye hareketlerine karşı ulusal kontrol olanaklarını kullanarak bu tür spekülative birikim süreçlerine karşı 30 yıl boyunca bir savunma mekanizması sağlamıştı.

Yirminci yüzyılın iki küreselleşme evresi arasında gözlediğimiz bu niteliksel farklılık, çok genel ifadeyle, ulusal paraların değışim hadlerindeki belirsizlik ve bunun yarattığı spekülative olanaklarda yatmaktadır. Bu belirsizliğin ulusal döviz piyasalarına yansımalarının bir diğeri biçimi de ülkelerin döviz rezerv hareketliliğinin giriş ve çıkış evrelerindeki “kısa-vadecilik” ve ulusal finans piyasalarının giderek daha çok spekülative saldırılara açık hale gelmesi sonucu ortaya çıkan belirsizlik ve risk ortamıdır. Böylece, Merkez Bankaları giderek daha yüksek miktarlarda rezerv tutmaya zorlanmakta, bu da reel fiziksel yatırımlara ayrılabilir kaynakların giderek daraltılması anlamına gelmektedir. Nitekim, IMF ve UNCTAD kaynaklı verilere göre, günümüzde az gelişmiş ülkeler yüksek reel faizler pahasına sağladıkları sermaye girişlerinin yaklaşık üçte birini rezerv birikimine ayırmaktadır. (Bkz. UNCTAD, 1998; 1999).

Nitekim elimizdeki verilere göre 1990-98 arasında tüm kalkınmakta olan ülkelere toplam 1890.6 milyar US\$’lık bir sermaye girişı yaşanmış; bunun 1083.6 milyar US\$’ı 16 yeni-gelişen piyasa ekonomisine yönelmiştir. Aynı dönemde kalkınmakta olan ülkelere 577.2 milyar US\$’lık bir sermaye çıkışı yaşandı; dolayısıyla, 1990-98 arasında toplam *net* sermaye girişinin 1313.4 milyar US\$ olduğu görülmektedir. UNCTAD verilerinden *net* sermaye girişlerine görece uluslararası döviz rezervi birikiminin de %33.3’e ulaştığı görülmektedir. Aynı oran, yeni-gelişen piyasa ekonomileri açısından %28’dir. Yani uluslararası sermaye *net* girişlerinin yaklaşık üçte biri doğrudan doğruya rezerv birikimi olarak tutulmakta, yatırım finansmanı olarak reel sermaye birikimine katkı yapmamaktadır. Bu olguya koşut olarak, *net* sermaye girişlerinin, kalkınmakta olan ülkeler genelinde %30.5’inin *net hata ve noksan* kaleminden oluştuğu ayrıca hesaplanmaktadır. Uluslararası sermaye hareketlerinde formel kayıt-dışında kalan bu tür akımlar, bize kayıt-dışı mal ticareti ve kaynağı belli olmayan spekülative nitelikli kazançların büyüklüğü konularında da ipuçları vermektedir.

Burada ilginç olan husus, sermaye akımlarının sadece “doğru” makro iktisadi politikaları uygulayan bir kaç “gözde” ülkeye değil, yapıları ve iktisadi politikalarında son derece farklılık gösteren bir çok ekonomiye aynı kararlılık ve hızda ilgi göstermesidir. Bu yönüyle, 1990’ların uluslararası sermaye hareketlerinin bir iki coğrafi bölgeyle sınırlı kalmadığını; bunun aksine, dünya kapitalizminin küresel ölçekte yeni bir aşamasını oluşturduğunu görmekteyiz. Bir yandan uluslararası finans kapitalin yatırım kararlarında

⁴ Bu konuda bkz. Tobin, 2000; Adelman ve Yeldan, 2000a; Blecker, 1998.

⁵ 20.yy’ın finansal sermaye hareketliliğine ilişkin bu gözlemin doğal bir sonucu olarak günümüzde uluslararası sermaye hareketlerinin ana karakteri giderek daha kısa bir döneme sıkışmasıdır. Örneğin, yukarıda değindiğimiz 1.8 trilyon US\$’lık döviz işleminin hacminin %80’i 1hafta içinde geldiği ulusal piyasayı terketmekte ve ulusal finans piyasalarını spekülative bir kısaç altında tutmaktadır.

sergilediği küreselleşmenin boyutlarını, bir yandan da dünya finans piyasalarının eklenmesini içeren bu süreç, iletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeleri de arkasına alarak, ulusal piyasaları birer birer spekülâtif çıkar alanına çekmektedir.

Bu sürecin ana unsurunu, ulusal piyasalarda faiz ve döviz kuru arasındaki dengesizliklerden kaynaklanan arbitraj ögesine dayanan kısa vadeli sermaye –sıcak para– akımları oluşturmaktadır. “Sıcak paranın” iktisat yazınında genel kabul gören kesin bir tanımı olmamasına karşın, “spekülâtif”, “kısa dönemci” ve “aşırı dalgalanma ve akışkanlık” gibi unsurlar içerdiği; ve yol açtığı iktisadi istikrarsızlıkların da özü itibariyle bu ögelerden kaynaklandığı bilinmektedir. Söz konusu istikrarsızlıkların odak noktası, kısa dönemli yabancı sermaye bolluğunun neden olduğu döviz kurunda ulusal paranın aşırı değerlenmesi olgusudur. Sıcak para akımları, ulusal piyasalardaki görece yüksek reel faize yönelirken, kısa dönemli döviz birikimi sağlamakta, bu da ulusal paranın yabancı paralar karşısında aşırı değer kazanmasına yol açmaktadır. Böylece ithalat malları ucuzlarken, ihracatçı sektörler gerilemekte, cari işlemler açığı da büyümektedir. Bu koşullarda sağlanan iktisadi büyüme ise dışa bağımlı ve yapay bir nitelik göstermekte ve reel faiz ile döviz kuru arasındaki hassas dengelerin bozulmasıyla ani bir çöküntüye uğrayabilmektedir.⁶

Uluslararası finansal sermayenin kısa vadeci akışkanlığının bir diğer sonucu da Merkez Bankaları açısından bağımsız bir para faiz ve döviz kuru politikası izleme olanağı bırakmamasıdır. Uluslararası sermaye hareketlerine denetimsiz olarak tamamıyla açık olan bir ekonomide artık faiz ve döviz kuru birleşerek tek bir finansal unsura dönüşmekte ve stratejik yatırım ve ticaret hedeflerini içeren bağımsız bir kalkınma stratejisi izleme olanağı kalmamaktadır. Nitekim, Adelman ve Yeldan (2000b) bu olguyu “kalkınmacı devletin ideolojik sonu” olarak değerlendirmektedir.⁷

5. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Bu yazı boyunca kapitalizmin yirminci yüzyılın son çeyreğinde içine girmiş bulunduğu yeni küreselleşme dalgasının kalkınma ve kalkınmacı ideolojileri ve sosyal devletin kazanımlarıyla birlikte tasfiyesini amaçladığını tartıştık. Söylem alanında bile artık “kalkınmakta olan ülkeler” kavramının gündemden çıkartıldığını, bunun yerine “yükselen piyasalar” (emerging markets) kavramının yerleştirildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla artık kalkınma olgusu bir hedef olmaktan da çıkartılmış, yerine (borsa endeksi ve finansal getirisi) yükselen piyasa olgusu getirilmiştir. Bu söylemde “yatırımcı” ile kastedilen sadece *finansal portföy* yatırımcısıdır. Zaten iktisadi “ajanlar” artık birer “piyasa oyuncusu” olarak anılmaktadır. Küreselleşen dünyaya eklenen yükselen piyasalarda piyasa “oyunu oynanmaktadır”.

⁶ Sıcak para akımlarının kalkınmakta olan ülkelerde yarattığı istikrarsızlık unsurları üzerine daha geniş bir değerlendirme için bkz. Calvo ve Vegh (1999); Amadeo (1996); Calvo, Leiderman ve Reinhart (1996); UNCTAD (1998, 1999); Taylor (1998); Velasco (1987); ve Diaz-Alejandro (1985).

⁷ Küreselleşme dalgasının ulusal devlet ve finansal krizler bağlamında Türkiye’yi de içeren karşılaştırmalı bir analizi için, bkz. Öniş ve Aysan (2000); Rodrik (1997); ve Yentürk (1999).

Bu şartlar altında, neo-liberal hegemonyanın az gelişmiş uluslara önerdiği “kalkınma” modeli, daraltıcı para ve maliye politikalarına dayanan ve yüksek finansal getiri ve devalüasyon riskinden arındırılmış bir döviz kuru sistemini amaçlayan, dışa açık (yabancı semayeye bağımlı) bir iktisadi yapıyı öngörmektedir. Bu yapı altında merkez bankaları “bağımsız” kılınarak, sadece ve sadece ulusal paranın değerini korumakla görevlendirilmekte ve bu amacın dışında başka hiç bir rol oynamamaları için ellerindeki bütün müdahale olanakları kısıtlanmaktadır. Kamunun maliye politikaları ise doğrudan doğruya “faiz dışı fazla veren bütçe” amacına mahkum edilmektedir. Kamu tüketim ve yatırım harcamalarında olağanüstü kesintiler pahasına sağlanması beklenen bu politika sonucunda kamusal alanın sınırlarının alabildiğince daraltılması öngörülmekte ve kamunun geleneksel olarak kar amacı gütmeyen tüm sosyal altyapı faaliyetleri finansal sermayenin spekülatif faaliyet alanına çekilmektedir. Paul Krugman’ın “depresyon ekonomisine dönüş” şeklinde nitelediği bu süreç neticesinde gelişmekte olan ülkelerin hiç birinde artık faiz dışı –birincil- bütçede açık verebilen herhangi bir ekonomi kalmamıştır.⁸

Neo-liberal öğretisi, küreselleşmenin nimetlerinden yararlanılabilmesi için ulusal merkez bankalarının özgün para, faiz ve döviz kuru politikalarıyla uluslararası sermaye akımlarına ayak bağı olmaması gerektiğini dikte etmektedir. Merkez bankalarının görevi fiyat ve kur istikrarını sağlamak ve ulusal piyasada yüksek finansal getiri düzeyini korumak olmalı; kamu maliyesi ise doğrudan doğruya uluslararası sermayenin çıkar alanını genişletmek için gerekli tüm tedbirleri almakla koşullandırılmalıdır.

Böylesi bir küreselleşme sürecine karşı mücadelenin ana eksenini ne olmalıdır? Burada altı çizilmesi gereken, uluslararası kapitalizmi yönlendiren uluslararası bir devlet aygıtı olmadığına göre, anti-küresel mücadelenin ulus devletler üzerinden olmasının kaçınılmazlığıdır. Bu mücadelede asıl olan husus, anti-küresel mücadelenin kuramsal temellerini atarken bir yandan üçüncü dünya, ya da ulusal kalkınma sınırlarına hapsolmaktan titizlikle kaçınırken, diğer yandan da uluslararası küresel sermayeye karşı geliştirebilecek anti-sistemik ara hedeflerin ulus devlet düzeyindeki müdahaleleri de içereceği gerçeğinin gözardı edilmemesidir. Herşeyden önce unutmamak gerekir ki, devlet aygıtının karakteri sınıfsaldır ve ulus devlet ancak emek güçlerinin iktidarı altında kalkınma amacına uygun olarak yönlendirilebilir. Bu yüzden emekten yana halk iktidarını amaçlayan siyasi mücadele aynı zamanda hem kalkınmacı, hem de anti-küresel bir mücadeledir.

Bu anlamda, Fuat Ercan’ın kalkınmacılık ve ulusalcılık üzerine olan uyarılarına⁹ özü itibarıyla katılmakla birlikte, ulus devletin emek iktidarında kalkınmayı amaçlayan bir idare ile işletilmesini amaçlayan mücadele biçimlerinin reddedilmesini sol sektör bir tutum olarak değerlendirmekteyim. Küreselleşme sürecine ilişkin tarihsel gerçeklik bize ulusal ve uluslararası sermayenin çıkar alanının daraltılabilmesinin, doğrudan doğruya

⁸ Nitekim, örneğin Türkiye, IMF’ye peş peşe sunduğu tüm Niyet Mektuplarında “faiz dışı bütçe fazlasının” milli gelire oranla %5.6’ya ulaşacağını ve 2004 sonuna kadar bu düzeyde korunacağını taahhüt etmektedir. Söz konusu oran Brezilya’da %3.8; Arjantin’de %2 düzeyindedir.

⁹ *Praksis*, 2002, sf.33-35 ve 43-44.

emek güçlerinin iktidarını hedefleyen ve sermaye birikimli küreselleşmenin önüne set çeken ve bu süreci daha insancıl *başka bir dünyaya* dönüştürmeyi amaçlayan bir mücadele yoluyla mümkün olabildiğini gösteriyor.

Kaynaklar

- Adelman, Irma ve Erinç Yeldan (2000a) “The Minimal Conditions for a Financial Crisis: A Multiregional Intertemporal CGE Model of the Asian Crisis” *World Development*, 28(6): 1087-1100, June.
- Adelman, Irma ve Erinç Yeldan (2000b) “The End of the Developmental State?” *Structural Change and Economic Dynamics*, September.
- Amadeo, Edward J. (1996) “The Knife-Edge of Exchange-Rate-Based Stabilization: Impact on Growth, Employment and Wages” *UNCTAD Review*, 1-26.
- Baldwin, Richard ve Will Martin (1999) “Two Waves of Globalization” *NBER Working Papers*, No. 1406.
- Baiman, Ron, Heather Boushey ve Dawn Saunders (2000) *Political Economy and Contemporary Capitalism*, London and New York: M.E. Sharpe.
- Bello, Walden, Nicola Bullard ve Kamal Malhotra (2000) *Global Finance: New Thinking on Regulating Speculative Capital Markets*, London ve New York: Zed Books.
- Blecker, Robert A. (1998) “International Capital Mobility, Macroeconomic Imbalances, and the Risk of Global Contraction” Center for Policy Analysis, New School for Social Research, Working Paper Series III No 5, June.
- Bourdieu, Pierre (1998) “The Essence of Neoliberalism” *Le Monde Diplomatique*, Aralık.
- Calvo, Guillermo ve Carlos A. Vegh (1999) “Inflation Stabilization and BOP Crises in Developing Countries” J. Taylor ve M. Woodford (ed) *Handbook of Macroeconomics*, North Holland, içinde: 1531-1614.
- Calvo, Guillermo, Leonardo Leiderman ve Carmen M. Reinhart (1996) “Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s” *Journal of Economic Perspectives*, 10: 123-139.

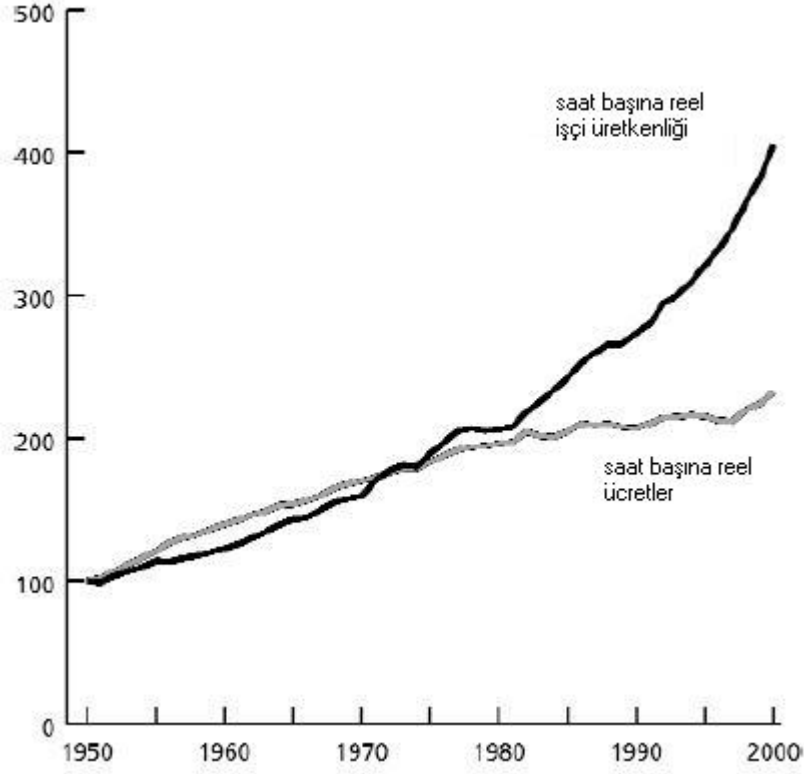
- Caporaso, James (1981) "Industrialization in the Periphery: The Evolving Global Division of Labor" L. Hollist ve J. Rosenau (ed) *World System Structure, Continuity and Change*, London and California: Sage Pub. içinde: 140-171.
- Diaz-Alejandro, Carlos F. (1985) "Good-Bye Financial Repression, Hello Financial Crash" *Journal of Development Economics*, 19(1-2): 1-24, February.
- Gabel, Ilene (1995) "Speculation-Led Economic Development: A Post-Keynesian Interpretation of Financial Liberalization Programmes in The Third World" *International Review of Applied Economics* 9(2): 127-249.
- Landes, S. David (1969) *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*, London: Cambridge University Press.
- Öniş, Ziya ve Ahmet F. Baysan (1999) "Neoliberal Globalisation, the Nation-State and Financial Crises in the Semi-Periphery: A Comparative Analysis," *Third World Quarterly*, 21(1): 119-139.
- Petras, James ve Henry Veltmeyer (2001) *Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century* London and New York: Zed Books.
- Putterman, Louis (2001) *Dollars and Change: Economics in Context* New Haven and London: Yale University Press.
- Rodrik, Dani (1997) *Has Globalization Gone Too Far?* Institute for International Economics, Washington, D.C.
- Somel, Cem (2001) "Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?" *Mülkiye Dergisi*, XXV sayı 229 (Temmuz-Ağustos), sf. 185-200.
- Taylor, Lance (1998) "Lax Public Sector, Destabilizing Private Sector: Origins of Capital Market Crises" Center for Policy Analysis, New School for Social Research, Working Paper Series III No 6 July.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) *Trade and Development Report, 1998*, Geneva.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) *Trade and Development Report, 1999*, Geneva.
- Velasco, Andres (1987) "Financial Crises and Balance of Payments Crises: A Simple Model of Southern Cone Experience" *Journal of Development Economics*, 27(1-2): 263-283, October.

Voyvoda, Ebru ve Erinç Yeldan (2001) “Patterns of Productivity Growth and the Wage Cycle in Turkish Manufacturing”, *International Review of Applied Economics*, 15(4):375-396.

Yentürk, Nurhan (1999) “Short term Capital Inflows and Their Impact on Macroeconomic Structure: Turkey in the 1990s”, *The Developing Economies*, 37(1): 89-113.

Şekil 1

ABD İmalat Sanayiinde İşçi Üretkenliği ve Saat Başına Reel Ücretler (1950 = 100)

Kaynak: "The New Face of Capitalism: Slow Growth, Excess Capital and A Mountain of Debt" *Monthly Review*, editors, 2002. (www.monthlyreview.org/0402.editr.htm)

Şekil 2

Türk İmalat Sanayiinde İşgücü Üretkenliği ve Reel Ücretler (1950 = 100)

